

บทที่ 7

สรุปผลการศึกษา อภิปรายผล และข้อเสนอแนะการวิจัย

*****

การศึกษาวิจัยแนวทางการพัฒนาการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของชุมชน เป็นโครงการย่อยในชุดโครงการการบริหารองค์กรชาวบ้านและการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน สำหรับการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อประเมินสภาพด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากร จิตใจ และ สังคม หรือ TERMS ของชุมชน พัฒนาตัวชี้วัดการพัฒนาการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของชุมชน ศึกษาแนวทางการพึ่งพาตนเองของชุมชนอย่างยั่งยืน ตลอดจนศึกษาปัญหาเงื่อนไข และการแก้ไขปัญหาในการพัฒนาการพึ่งพาตนเองของชุมชนอย่างยั่งยืน การศึกษาวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วมศึกษาใน 4 ชุมชน เป็นชุมชนปฏิบัติการ และ 4 ชุมชน เป็นชุมชนควบคุม การศึกษาวิจัยนี้ใช้เครื่องมือในการวิจัยได้แก่ แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การจัดเวทีชุมชน และการเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชน เป้าหมายอย่างต่อเนื่องซึ่งสรุปผลการศึกษา อภิปรายผล และข้อเสนอแนะการวิจัยมีดังนี้

1. สรุปผลการศึกษาวิจัย

ผลการศึกษาประกอบด้วย การประเมินสภาพทั่วไปของชุมชน แต่ละชุมชน ตัวชี้วัดการพัฒนาตนเองของชุมชน แนวทางการพัฒนาการพึ่งพาตนเองของชุมชนอย่างยั่งยืน และปัญหาเงื่อนไขและการแก้ไขปัญหาในการพัฒนาการพึ่งพาตนเองของชุมชนอย่างยั่งยืน ดังนี้

1.1 การประเมินสภาพทั่วไปของชุมชน

ชุมชนที่ศึกษาประกอบด้วยชุมชนปฏิบัติการ ได้แก่ บ้านวังยาว ตำบลเที่ยงแท้ อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท ชุมชนห้วยหินดำ ป่าผากและห้วยขนุน ตำบลวังยาว อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี ชุมชนบ้านท่างาม ตำบลท่างาม อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี และ ชุมชนบ้านเทพนา ตำบลบ้านไร่ อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ และบ้านควบคุมตำบลละหมู่บ้าน ผลการศึกษาในแต่ละบ้านโดยเฉพาะชุมชนปฏิบัติการ เป็นดังต่อไปนี้

1.1.1 บ้านวังยาว ตำบลเที่ยงแท้ อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท

บ้านวังยาว ตำบลเที่ยงแท้ อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท เป็นชุมชนในภาคกลาง อยู่ในพื้นที่ราบลุ่มอยู่ใกล้กับเขื่อนชัยนาท อยู่ในเขตชลประทานมีความอุดมสมบูรณ์พอสมควร ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำการเกษตร โดยเฉพาะทำนาซึ่งปีหนึ่งอาจจะทำได้หลายรอบ

กลุ่มที่ศึกษาประกอบด้วยชุมชนปฏิบัติการได้แก่บ้านวังยาว จำนวน 55 ราย และบ้านควบคุมได้แก่ บ้านแขกและบ้านโคกหม้อ จำนวน 55 รายเช่นกัน จากข้อมูลการศึกษา เป็นเพศหญิง ร้อยละ 60 อายุส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 41-50 ปี และ 51- 60 ปีในจำนวนที่ใกล้เคียงกัน ส่วนใหญ่จบการศึกษาประถมศึกษาปีที่ 4 และสมรสแล้ว รวมถึงอยู่ในชุมชนนี้มากกว่า 30 ปี สมาชิกในครอบครัว 4-6 คน จำนวนผู้มีรายได้ 1-3 คนเป็นส่วนมาก รายได้ของครอบครัวจากการปลูกข้าว อาชีพเสริมมีบ้างแต่ที่มากที่สุดได้แก่รับจ้าง พื้นที่ถือครอง 1-5 ไร่ เป็นจำนวนที่มากที่สุด และใช้ทำการเกษตร และประกอบอาชีพด้วย ส่วนใหญ่เป็นที่ดินของตนเองมีการเช่าน้อย และส่วนใหญ่เป็นสมาชิกองค์กรต่างๆในชุมชน ที่มากที่สุดได้แก่ เป็นลูกค้าธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร กลุ่มเกษตรกร และกลุ่มอาชีพ มีจำนวนหนึ่งเป็นผู้นำชุมชน

ส่วนบ้านควบคุมจากข้อมูลการศึกษา เป็นเพศหญิง ร้อยละ 69 อายุส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 41- 50 ปี และ 51-60 ปีในจำนวนที่ใกล้เคียงกัน ส่วนใหญ่จบการศึกษาประถมศึกษาปีที่ 4 และสมรสแล้ว ส่วนใหญ่อยู่ในชุมชนนี้มากกว่า 30 ปี สมาชิกในครอบครัว 1-3 คน จำนวนผู้มีรายได้ 1-3 คนเป็นส่วนมาก รายได้ของครอบครัวจากการปลูกข้าว อาชีพเสริมมีบ้างแต่ที่มากที่สุดได้แก่การปลูกไม้ผล พื้นที่ถือครอง 1-5 ไร่เป็นจำนวนที่มากที่สุด และใช้ทำการเกษตร และประกอบอาชีพด้วย ส่วนใหญ่เป็นที่ดินของตนเองมีการเช่าน้อย และส่วนใหญ่เป็นสมาชิกองค์กรต่างๆในชุมชน ที่มากที่สุดได้แก่เป็นลูกค้า ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ และกองทุนหมู่บ้าน มีจำนวนหนึ่งเป็นผู้นำชุมชน

สำหรับการประเมินทางด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากร จิตใจ และสังคม ของชุมชนชุมชนปฏิบัติการ เป็น ดังนี้

ด้านเทคโนโลยี ในชุมชนการปรับปรุงดิน การฝึกอบรมหมอดินประจำหมู่บ้าน การตรวจสภาพดินในหมู่บ้าน เพื่อการปรับปรุงพัฒนาดินในชุมชน หมักฟางเพื่อทำปุ๋ยพืชสด และทำลายวัชพืช การทำปุ๋ยชีวภาพได้รับการอบรมในการทำปุ๋ยหมักชีวภาพเพื่อใช้ในการ เพาะปลูก และปรับปรุงดิน ลดอัตราการใช้ปุ๋ยเคมี อบรมการทำจุลินทรีย์จากหน่อกล้วยและทดสอบการใช้ ทำโรงสีข้าวชุมชน ตั้งกลุ่มโรงสีข้าวชุมชน การบริหารโดยคณะกรรมการ เครื่องสีข้าวตั้งอยู่ประจำในชุมชนการใช้เครื่องจักรในการทำนา ใช้เครื่องจักรในการเตรียมดิน และเก็บเกี่ยว การผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวของชุมชน การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การเตรียมดิน การดูแลรักษา และการเก็บเกี่ยว การเก็บรักษา

ด้านเศรษฐกิจ รายได้จากอาชีพหลักการปลูกข้าว เฉลี่ยปีละ 174,947 บาท เฉลี่ยรวมปีละ 444,437 บาท รายได้จากอาชีพรองรับจ้าง ปลูกผัก และค้าขาย เฉลี่ยรวม ปีละ 120,866 บาท รายได้อื่นๆ จากการรับบริการ และ การค้าขาย ลูกส่งมาให้- เฉลี่ยรวม ปีละ 104,660 บาท *รายได้รวมทั้งหมดเฉลี่ยรวมปีละ 669,873 บาท*

ค่าใช้จ่ายจากอาชีพหลักจากการปลูกข้าวเฉลี่ยปีละ 71,115 บาท เฉลี่ยรวมปีละ 275,115 บาท ค่าใช้จ่ายจากอาชีพรอง- เฉลี่ยรวม 116,650 บาท ค่าใช้จ่ายอื่นๆ- จากการบริโภค ค่าเล่าเรียนลูก และ ซ่อมแซมอุปกรณ์มากที่สุด เฉลี่ยรวม 115,150 บาท *ค่าใช้จ่ายรวมทั้งหมดเฉลี่ย 504,915 บาท*

สินทรัพย์และหนี้สิน สินทรัพย์ส่วนมากเป็นที่ดินและบ้าน และอุปกรณ์ประกอบอาชีพ มีหนี้สินร้อยละ 76.4 เป็นหนี้สินที่ใช้ในการเกษตร มาก ที่สุด รองลงมาเป็นใช้จ่ายในครัวเรือน การออม มีเงินออมร้อยละ 40. ผ่ากับธนาคาร และ ธ.ก.ส. ตามลำดับ

ด้านทรัพยากร ดิน มีความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง ใช้ประโยชน์จากการทำนา อย่างเต็มที่- ให้ ความสำคัญกับการหมักดินและปรับปรุงดินและกำจัด วัชพืชโดยวิธีธรรมชาติ น้ำ อยู่ใกล้เขื่อน พื้นที่ชลประทาน ปริมาณน้ำเพียงพอต่อการเกษตร มีการจัดการน้ำ โดยจัดตั้งหมอน้ำของชุมชนเพื่อดูแล คุณภาพของน้ำในชุมชน ป่า ไม่มีป่า เป็นเพียงต้นไม้หัวไร่ปลายนาเท่านั้น อากาศไม่มีปัญหาที่รุนแรง แต่มีการเผาขยะ และเผาตอซังข้าว เริ่มที่จะลดการเผาตอซังโดยวิธีธรรมชาติ สภาพแวดล้อมอื่นๆ ขยะมูลฝอยในชุมชน การเลี้ยงปลาในแม่น้ำน้อยทำให้มีผลกระทบต่อคุณภาพน้ำในแม่น้ำน้อย

ด้านจิตใจ การประเมินโดยชุมชนในประเด็นค่านิยมที่ดีของชุมชนโดยเน้นการพึ่งพาตนเองของชุมชน- โดยเฉลี่ยอยู่ในเกณฑ์ปานกลางข้างไปทางมาก(เฉลี่ย 2.156) ที่มากที่สุดได้แก่ ความรู้สึกว่าตนเองเป็นเจ้าของชุมชนและ ภูมิใจที่เป็นคนในชุมชน การรู้ว่าตนเองและทุกคนใน ชุมชนมีหน้าที่ที่จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและพึ่งพา ตนเองได้

ที่น้อยที่สุด ได้แก่ การมีความคิดริเริ่มเรื่องใหม่ๆที่เป็น ประโยชน์ต่อครอบครัว/ชุมชน และการกล้าแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างจากกลุ่มหรือสมาชิกในชุมชน

การเปรียบเทียบ-ก่อนและหลังการปฏิบัติการมีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นเล็กน้อย(ค่าเฉลี่ย 2.156 เป็น 2.160) ใกล้เคียงกับบ้านควนคูม

ด้านสังคม การมีประเพณีวัฒนธรรมอันดีงาม ได้แก่ ประเพณีที่ดีของชุมชน เช่น สงกรานต์ ประเพณีใหญ่ที่ลูกหลานกลับมารดน้ำคำหัวพ่อแม่ และสงกรานต์ พระ เข้าพรรษา และออกพรรษา งานฉลองหลวงพ่อบาน(มรณภาพ 700ปีกว่า) จัดตอนเดือน 7 ของทุกปี มีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่ยิ่ง- รำมะนา มีการร้องรำกล้ายลำตัด ใช้กลองรำมะนา

ค่านิยมที่ดีของชุมชน ชุมชนต้องพึ่งตนเอง การดูแลผู้สูงอายุ การบวชทดแทนบุญคุณพ่อแม่ การอนุรักษ์ประเพณีค่านิยมมีปัญหาในด้านการสืบทอดประเพณี ค่านิยมเพราะลูกหลานไม่ค่อยนิยมนกลับบ้านต่อไปอาจจะมีแต่คนสูงอายุ

การสื่อสารและการมีส่วนร่วมของชุมชน สื่อสารระหว่างคนต่อคน ปากต่อปาก มีการประชุมในชุมชนเป็นประจำทุกเดือน และตามวาระที่ สำคัญ- การไหลเวียนของข่าวสารมักจะมาจากผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน มีหอกระจายข่าวประจำชุมชน การใช้วิทยุชุมชน ประสานกับวัด พระ และกลุ่มเยาวชน ในโรงเรียน ข่าวสารและนวัตกรรมมารับข่าวสารและการจัดการสื่อ โทรทัศน์ วิทยุชุมชน และหอกระจายข่าวการติดต่อกับภายนอกชุมชน การศึกษาดูงานระหว่างชุมชน(ส่วนใหญ่เป็นผู้นำชุมชน) ชุมชนอื่นมาศึกษา ดูงาน

ระบบสังคมองค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน-กรรมการกลุ่มต่างๆ การเสริมหนุน จากส่วนราชการอื่นๆ

1.1.2 ชุมชนห้วยหินดำ ป่าผากและห้วยขนุน ตำบลวังยาว อำเภอด่านช้าง จังหวัด

สุพรรณบุรี

บ้านป่าผาก บ้านห้วยหินดำ และบ้านห้วยขนุน ตำบลวังยาว อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นชุมชนในภาคกลาง สมาชิกในหมู่บ้าน มีเชื้อสายไทยและเชื้อสายกระเหรี่ยงอาศัยอยู่ที่ที่ราบเชิงเขาในเขตป่าสงวนแห่งชาติพุเตย ชุมชนนี้มีการรวมกลุ่มเป็นกลุ่มป่าชุมชน กลุ่มเลี้ยงแพะ กลุ่มทอผ้า กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เป็นต้น อาชีพหลักทำพืชไร่ และเลี้ยงสัตว์

กลุ่มที่ศึกษาประกอบด้วยชุมชนปฏิบัติการ ได้แก่บ้านห้วยหินดำ ป่าผาก และห้วยขนุน จำนวน 37 ราย และบ้านควบคุมได้แก่บ้านละว้าวังควาย ตำบลวังยาว จำนวน 25 ราย จากข้อมูลการศึกษา เป็นเพศหญิง ร้อยละ 62 อายุส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 30-40 ปี และ 41-50 ปีในจำนวนที่ใกล้เคียงกัน ส่วนมากจบการศึกษาประถมศึกษาปีที่ 4 และประถมศึกษาปีที่ 6 หรือ 7 จำนวนพอๆกัน และสมรสแล้ว ส่วนใหญ่อยู่ในชุมชนนี้มากกว่า 30 ปี สมาชิกในครอบครัว 4-6 คน จำนวนผู้มีรายได้ 1-3 คนเป็นส่วนมาก รายได้ของครอบครัวจากการปลูกพืชไร่ อาชีพเสริมมีบ้างแต่ที่มากที่สุดได้แก่รับจ้าง และ ปลูกข้าว รวมถึงมีการปลูกไม้ผล ปลูกผักและเลี้ยงสุกร ในจำนวนที่ใกล้เคียงกัน พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่ เป็นจำนวนที่มากที่สุด รองลงมา 11-15 ไร่ และใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตร และประกอบอาชีพด้วย ส่วนใหญ่เป็นที่ดินของตนเองมีการเช่าน้อย และส่วนใหญ่เป็นสมาชิกองค์กรต่างๆในชุมชน ที่มากที่สุดได้แก่กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาชีพ และลูกค้านาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร มีจำนวนหนึ่งเป็นผู้นำชุมชน

ส่วนบ้านควบคุมจากข้อมูลการศึกษา เป็นเพศหญิง ร้อยละ 56.9 อายุส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 30-40 ปี และ 41-50 ปี ในจำนวนที่ใกล้เคียงกัน ส่วนใหญ่จบการศึกษาประถมศึกษาปีที่ 4 และสมรส

แล้ว ส่วนใหญ่อยู่ในชุมชนนี้มากกว่า 30 ปี สมาชิกในครอบครัว 4-6 คน จำนวนผู้มีรายได้ 1-3 คนเป็นส่วนมาก รายได้ของครอบครัวจากการปลูกพืชไร่ อาชีพเสริมมีบ้างแต่ที่มากที่สุดได้แก่ รับจ้าง ปลูกข้าว และการปลูกไม้ผล พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่ เป็นจำนวนที่มากที่สุด และใช้ทำการเกษตร และประกอบอาชีพด้วย ส่วนใหญ่เป็นที่ดินของตนเองมีการเช่าน้อย และส่วนใหญ่เป็นสมาชิกองค์กรต่างๆในชุมชน ที่มากที่สุดได้แก่เป็นลูกค้ำธนาคารเพื่อเกษตรและสหกรณ์การเกษตร และกลุ่มแม่บ้าน มีจำนวนหนึ่งเป็นผู้นำชุมชน

สำหรับการประเมินทางด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากร จิตใจ และสังคม ของชุมชนชุมชนปฏิบัติการ ดังนี้

ด้านเทคโนโลยี การเลี้ยงแพะ มีการผสมผสานทั้งการเลี้ยงแบบพื้นบ้านและเลี้ยงแบบพัฒนา การทอผ้ามีการใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านของชุมชน ตั้งแต่การย้อม การทอ และการออกแบบลาย การปลูกผักปลอดภัยมีการเรียนรู้การปลูกผักปลอดภัย การใช้สมุนไพรพื้นบ้าน

ด้าน เศรษฐกิจ รายได้จากอาชีพหลัก การปลูกพืชไร่ เฉลี่ยปีละ 94,770 บาท เฉลี่ยรวมปีละ 1,206,603 บาท รายได้จากอาชีพรอง รับจ้าง ปลูกพืชไร่ และเลี้ยงแพะ เฉลี่ยรวม ปีละ 71,393 บาท รายได้อื่นๆ- จากการรับบริการ และ การค้าขาย ลูกส่งมาให้ เฉลี่ยรวม ปีละ 160,992 บาท *รายได้รวมทั้งหมดเฉลี่ยรวมปีละ 1,438,988 บาท*

ค่าใช้จ่ายจากอาชีพหลัก- จากการปลูกข้าว เฉลี่ยปีละ 62,208 บาท เฉลี่ยรวมปีละ 218,958 บาท ค่าใช้จ่ายจากอาชีพรอง- เฉลี่ยรวม 165,746 บาท ค่าใช้จ่ายอื่นๆ จากการบริโภค ค่าเล่าเรียนลูก และ ดอกเบี้ยเงินกู้ เฉลี่ยรวม 101,063 บาท *ค่าใช้จ่ายรวมทั้งหมดเฉลี่ย 485,767 บาท*

สินทรัพย์และหนี้สิน สินทรัพย์ส่วนมากเป็นที่ดินและบ้าน และอุปกรณ์ประกอบอาชีพ มีหนี้สินร้อยละ 83.8 เป็นหนี้สินที่ใช้ในการเกษตร มาก ที่สุด รองลงมาเป็นใช้จ่ายในครัวเรือน การออม มีเงินออมน้อยละ 62.2 ฝากกับกลุ่มออมทรัพย์

ด้านทรัพยากร ดิน มีความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง ยังไม่มีหมอดิน มีการพังทลายของดินเนื่องจากการไถที่ดินไม่ถูกหลักคือไถตามความลาดชันของดินทำให้ดินถูกชะล้างลงสู่แม่น้ำ ยังไม่มีการจัดการแก้ไขปัญหาดินที่เป็นรูปธรรม น้ำ มีลำห้วยตะพัง เป็นลำห้วยหลัก โดยมีห้วยผา ห้วยขนุน ห้วยโป่ง ห้วยหินดำ เป็นลำห้วยย่อย เริ่มต้นเงินขึ้น-น้ำใช้ในหมู่บ้านใช้น้ำบ่อ น้ำประปาหมู่บ้าน ป่า มีป่าอุทยานแห่งชาติพุเตย ป่าห้วยขนุน ป่าห้วยยอดหินดำ ป่าห้วยยาง มีพื้นที่กว่า 12,000 ไร่ สภาพป่าอุดมสมบูรณ์ดี มีการจัดตั้งกลุ่มป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์อากาศ อากาศดีตลอดปี อากาศตรงตามฤดูกาล แต่มีการเผาป่าในหน้าแล้งบ้างสภาพแวดล้อมอื่นๆขยะมูลฝอยในชุมชนมีปริมาณมากขึ้น- ขาดต้นไม้ใหญ่ในพื้นที่ ยกเว้นที่บ้านห้วยหินดำ ทรัพยากรอื่นๆ- มีการอพยพเข้ามาในชุมชนของบุคคลภายนอก ขยายการทำไร่มากขึ้น ครอบครัวขยายใช้ทรัพยากรมากขึ้น ขาดระบบป้องกันทรัพยากรธรรมชาติ

ด้านจิตใจ การประเมินโดยชุมชนในประเด็นค่านิยมที่ดีของชุมชนโดยเน้นการพึ่งพาตนเองของชุมชน- โดยเฉลี่ยอยู่ในเกณฑ์ปานกลางข้างไปทางมาก (เฉลี่ย 2.176) ที่มากที่สุดได้แก่ ความรู้สึกที่ตนเองเป็นเจ้าของชุมชนและ ภูมิใจที่เป็นคนในชุมชน และ ในการทำงานร่วมกันของ สมาชิกในชุมชนยึดหลักความโปร่งใสตรงไปตรงมา ตรวจสอบได้

ที่น้อยที่สุดได้แก่ การมีความคิดริเริ่มเรื่องใหม่ๆที่เป็น ประโยชน์ต่อครอบครัว/ชุมชน และการกล้าแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างจากกลุ่มหรือสมาชิกในชุมชนการประเมิน

การเปรียบเทียบ-ก่อนและหลังการปฏิบัติการมีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้น เล็กน้อย(ค่าเฉลี่ย 2.176 เป็น 2.181) สูงกว่าบ้านควบคุม

ด้านสังคม การมีประเพณีวัฒนธรรมอันดีงาม ได้แก่ ประเพณีที่ดีของชุมชน ประเพณีลอยกระทง เป็นงานระดับอำเภอ เป็นงานประเพณี ใหญ่ของชุมชน ทำบุญค้ำต้นไม้ กลางเดือนเมษายนหลังสงกรานต์ เป็น ความเชื่อในการสืบชะตา ต่อชะตา ทำบุญข้าวใหม่ บูชาแม่โพสพ กลางเดือนสาม (กุมภาพันธ์) ผูกข้อมือเป็นการรับขวัญ สุขวัญความเชื่อของชุมชน พิธีทิ้งกระจาด ในกรณีคนตายมาก ทำพิธีปลงศพ แต่ ไม่ได้ทำทุกปี การค้ำต้นไม้ มีความเชื่อจากคนที่ถูกทำนายว่าจะเสียชีวิต ทำ การค้ำต้นไม้อายุจะยืนยาว

ค่านิยมของชุมชนความมีน้ำใจต่อกัน การชวนกินข้าวใหม่ การหยอดข้าว ประมาณเดือนมิถุนายน ความพอเพียงการอยู่อย่างพอเพียง-รู้จักธรรมชาติ มีการอนุรักษ์ป่าไม้ สิ่งแวดล้อม การใช้ประโยชน์แบบมีหลักการความมีศีลธรรม การเข้าวัด ยึดหลักศาสนาพุทธ 99 %การอนุรักษ์ประเพณีค่านิยม มีการสืบต่อเยาวชน โดยนำเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมใน กิจกรรมของชุมชน และมีการอบรมสั่งสอน มีการจัดงานประเพณี โดยผู้ใหญ่ใจดีการสื่อสารและการมีส่วนร่วมของชุมชน มีศูนย์ถ่ายทอด มีการประชุมตามสถานการณ์ การถ่ายทอดระหว่างบุคคล และเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร การมีส่วนร่วมของชุมชนในการทำแผนชุมชน และการ ตระหนักถึงการมีส่วนร่วม มีหอกระจายข่าว

ข่าวสารและนวัตกรรมการรับข่าวสารและการจัดการสื่อ โทรทัศน์โดยใช้จาน ดาวเทียม วิทยุ แต่ยังไม่มีการจัดการอย่างเป็นระบบการติดต่อกับภายนอกชุมชน เจ้าหน้าที่ชวนไปศึกษาดูงาน ระหว่างชุมชน ชุมชนอื่นมาศึกษาดูงาน- การคมนาคมสะดวก - การยอมรับนวัตกรรม ชาวบ้านคิดเอง ประชุมตัดสินใจ ร่วมกัน และเจ้าหน้าที่เกษตรระบบสังคม-องค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการกลุ่มต่างๆ การเสริมหนุนจากส่วนราชการอื่นๆ

1.1.3 ชุมชนตำบลท่างาม อำเภอเมืองปราจีนบุรี จังหวัดปราจีนบุรี

ตำบลท่างาม อำเภอเมืองปราจีนบุรี จังหวัดปราจีนบุรี เป็นพื้นที่ในภาคกลาง อยู่ห่างจากตัวเมืองเพียง 5 กิโลเมตร การประกอบอาชีพทั่วไปเป็นเกษตรกรรม ทำไร่ ทำนา ทำสวนผลไม้ ปลูกพืชผัก รั้วข้าง และเลี้ยงสัตว์

กลุ่มที่ศึกษาประกอบด้วยชุมชนปฏิบัติการ ได้แก่ ตำบลท่างาม อำเภอเมืองปราจีนบุรี จังหวัดปราจีนบุรี จำนวน 25 ราย และบ้านควบคุม ได้แก่ ตำบลคงพระราม อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี จำนวน 35 ราย จากข้อมูลการศึกษา เป็นเพศชาย ร้อยละ 68 อายุส่วนมากอย่างระหว่าง 41-50 ปี นอกนั้นอายุตั้งแต่ 51 ปีขึ้นไปในจำนวนที่ใกล้เคียงกัน ส่วนมากไม่ได้ศึกษาถึงร้อยละ 60 ที่จบการศึกษา ส่วนมากจบการศึกษาประถมศึกษาปีที่ 4 และสมรสแล้ว ส่วนใหญ่อยู่ในชุมชนนี้มากกว่า 30 ปี สมาชิกในครอบครัว 4-6 คน จำนวนผู้มีรายได้ 1-3 คนเป็นส่วนมาก รายได้ของครอบครัวจากการปลูกไม้ผล และผัก อาชีพเสริมมีบ้างแต่ที่มากที่สุดได้แก่รับจ้าง และ ปลูกไม้ผล พื้นที่ถือครองมีจำนวน 1-5 ไร่ เป็นจำนวนที่มากที่สุด รองลงมามี 6-10 ไร่ และใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตร และประกอบอาชีพด้วย ส่วนหนึ่งไม่เป็นที่ดินของตนเองจำนวนร้อยละ 32.0 และไม่มีพื้นที่ทำการเกษตร ร้อยละ 40.0 และส่วนมากเป็นพื้นที่เช่า และส่วนใหญ่เป็นสมาชิกองค์กรต่างๆในชุมชน ที่มากที่สุดได้แก่ ลูกศิษย์นาการเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร กลุ่มเกษตรกร และ กลุ่มแม่บ้าน มีจำนวนหนึ่งเป็นผู้นำชุมชน

ส่วนบ้านควบคุมจากข้อมูลการศึกษา เป็นเพศหญิง ร้อยละ 76.0 อายุส่วนใหญ่อย่างระหว่าง 41-50 ปี ส่วนมากไม่ได้ศึกษา ที่ศึกษาส่วนมากจบการศึกษาประถมศึกษาปีที่ 4 และสมรสแล้ว ส่วนใหญ่อยู่ในชุมชนนี้มากกว่า 30 ปี สมาชิกในครอบครัว 4-6 คน จำนวนผู้มีรายได้ 1-3 คนเป็นส่วนมาก รายได้ของครอบครัวจากการปลูกข้าว อาชีพเสริมมีบ้างแต่ที่มากที่สุดได้แก่ รับจ้าง ปลูกผัก และ ค้าขาย พื้นที่ถือครองอยู่ระหว่าง 1-5 ไร่ เป็นจำนวนที่มากที่สุด และใช้ทำการเกษตร และประกอบอาชีพด้วย ส่วนมากไม่เป็นที่ดินของตนเองมีการเช่ามาก และส่วนใหญ่เป็นสมาชิกองค์กรต่างๆในชุมชน ที่มากที่สุดได้แก่เป็นลูกศิษย์นาการเพื่อเกษตรและสหกรณ์การเกษตร กลุ่มเกษตรกร และกลุ่มแม่บ้าน มีจำนวนหนึ่งเป็นผู้นำชุมชน

สำหรับการประเมินทางด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากร จิตใจ และสังคม ของชุมชนชุมชนปฏิบัติการ ดังนี้

ทางด้านเทคโนโลยี การไหลลอบต่อช่วงข้าวเพื่อลดการเผาต่อช่วง เป็นการปรับปรุงสภาพพื้นที่ทำนา เพื่อทำลายวัชพืชและเป็นปุ๋ยพืชสดด้วยการปลูกพืชปลอดสารพิษการถ่ายทอดการทำสารชีวภาพในกลุ่มการเก็บเกี่ยวและคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวเริ่มทำแปลงข้าวพันธุ์โดยการคัดเลือกเมล็ดจากแปลงที่สมบูรณ์

เพื่อเป็นเมล็ดพันธุ์ของชุมชนเพื่อการขยายต่อไปการทำก๊าซชีวภาพจากมูลสัตว์เรียนรู้ที่จะทำก๊าซชีวภาพจากมูลสัตว์เพื่อใช้เป็นพลังงานในชุมชน จากนักวิชาการและทดลองดำเนินการ

ด้านเศรษฐกิจ รายได้จากอาชีพหลัก การปลูกข้าว เฉลี่ยปีละ 122,300 บาท เฉลี่ยรวมปีละ 123,300 บาท รายได้จากอาชีพรอง รับจ้าง เฉลี่ยรวม ปีละ 120,000 บาท รายได้อื่นๆ จากการค้าขายและปลูกผักไว้กินเอง- เฉลี่ยรวม ปีละ 158,300 บาท **รายได้รวมทั้งหมดเฉลี่ยรวมปีละ 401,600 บาท**

ค่าใช้จ่ายจากอาชีพหลัก- จากการปลูกข้าวเฉลี่ยปีละ 58,100 บาท เฉลี่ยรวมปีละ 58,100 บาท ค่าใช้จ่ายจากอาชีพรอง เฉลี่ยรวม 39,200 บาท ค่าใช้จ่ายอื่นๆ จากการบริโภค ค่าเล่าเรียนลูก และค่าอุปโภค เฉลี่ยรวม 181,850 บาท **ค่าใช้จ่ายรวมทั้งหมดเฉลี่ย 279,150 บาท**

สินทรัพย์และหนี้สิน สินทรัพย์ส่วนมากเป็นที่ดินและบ้าน และอุปกรณ์ประกอบ อาชีพ มีหนี้สิน ร้อยละ 88.0 เป็นหนี้สินที่ใช้ในการเกษตร มาก ที่สุด รองลงมาเป็นใช้จ่ายในครัวเรือนการออม มีเงินออม ร้อยละ 64.0 ผากกับกลุ่มออมทรัพย์

ด้านทรัพยากร ดิน สภาพดินเปรี้ยว ต้องใช้สารเคมีมาก และใช้ปุ๋ยเคมีมาก มีสารตกค้างในดิน- มีการขุดหน้าดินไปขาย น้ำ มีแม่น้ำปราจีนเป็นหลัก มีคลองตาเต็งผ่านเข้าในชุมชน สภาพน้ำเป็นน้ำเปรี้ยว- มีการเลี้ยงปลามาก และอุตสาหกรรมปล่อยน้ำเสีย ทำให้ น้ำเสีย บ้างปีน้ำท่วมรุนแรง ป่าไม่มีพื้นที่ป่า ส่วนมากมีต้นไม้ตามหัวไร่ปลายนานานอากาศ อากาศยังมีปัญหาไม่รุนแรง มักเกิดจากการเผาตอซังข้าว สภาพแวดล้อมอื่นๆ ปัญหาด้านสารตกค้างในดิน และน้ำเสียจากโรงงานทรัพยากรอื่นๆ - มีการเลี้ยงปลาในกระชังยังไม่มีการควบคุม

ด้านจิตใจการประเมิน โดยชุมชนในประเด็นค่านิยมที่ดีของชุมชนโดยเน้นการพึ่งพาตนเองของชุมชน- โดยเฉลี่ยอยู่ในเกณฑ์ปานกลางข้างไปทางมาก(เฉลี่ย 2.362) ที่มากที่สุดถึง 4 ด้าน ได้แก่ ในการทำงานร่วมกันของ สมาชิกในชุมชนยึดหลักความโปร่งใสตรงไปตรงมา ตรวจสอบได้ ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆของชุมชนมีการ ยึดกฎ/กติกา/ระเบียบของชุมชน การได้รับการยกย่องชมเชย ในความรู้ความสามารถ เป็นสิ่งจำเป็นที่ทำให้มีกำลังใจใน การทำงานและดำเนินชีวิต และ การรู้ว่าตนเองและทุกคนในชุมชนมีหน้าที่ที่จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้

ที่น้อยที่สุดและน้อยมาก ได้แก่ การยึดหลัก “ตนเป็นที่พึ่ง แห่งตน” (ไม่ พึ่งพาปัจจัยภายนอก/ไม่เป็นภาระของใคร/ ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มี) และการมีความคิดริเริ่ม เรื่องใหม่ๆที่เป็นประโยชน์ต่อครอบครัว/ชุมชน

การเปรียบเทียบ-ก่อนและหลังการปฏิบัติการไม่มีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นค่าเฉลี่ยสูง(ค่าเฉลี่ย 2.362) ส่วนบ้านควบคุมค่าเฉลี่ย 2.208

ด้านสังคม การมีประเพณีวัฒนธรรมอันดีงาม ได้แก่ ประเพณีที่ดีของชุมชน สงกรานต์ รดน้ำดำหัวพ่อแม่ สรงน้ำพระ การเข้าพรรษา และออกพรรษา การเรียขวัญข้าวในนา สารทไทย(กวนกระยาสารทใส่บาตร)สารทจีน การถือแรงช่วยหว่านข้าวความเชื่อของชุมชน หลวงปู่ผิว(รักษากระดูก มรณภาพมา 24-25 ปี) ไหว้เพื่อเป็นสิริมงคลอธิษฐาน เจ้าแม่ตะเคียนเงิน ทอง นาค วัดสง่าค่านิยมของชุมชน เชื่อผู้นำท้องถิ่น-กองทุน SML ทำให้เกิดหนี้สินการอนุรักษ์ประเพณีค่านิยม ปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง บางคนยังไม่รู้ซึ่งเชิงวัฒนธรรม-กลุ่มเกษตรกรมีการช่วยกันลงแขกแต่ยังไม่ประจำไปวัดทำบุญ มีการตั้งเยาวชนมาร่วมกิจกรรม เช่นดนตรี และทอดผ้าป่า การศึกษาในโรงเรียนประจำหมู่บ้าน

การสื่อสารและการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้นำ วิทยุชุมชน หอกระจายข่าว ผ่านทางบุคคล การบอกกล่าว มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนแต่ยังไม่มีส่วนร่วมในการวางแผนชุมชนข่าวสารและนวัตกรรม การรับข่าวสารและการจัดการด้านข่าวสาร โทรทัศน์ วิทยุ และหอกระจายข่าว การยอมรับนวัตกรรมของชุมชนส่วนใหญ่รับง่ายเพราะมี ตัวอย่าง มีการทดลองก่อนที่จะยอมรับ ช่วยกันคิดก่อนที่จะ ยอมรับ และมีการปรึกษาหารือและเลียนแบบ- การติดต่อภายนอก การประชุมที่อำเภอ และมีเจ้าหน้าที่เกษตรเข้ามาในพื้นที่ ประจำระบบสังคม-องค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการกลุ่มต่างๆ การเสริมหนุนจากส่วนราชการอื่นๆ มีศูนย์เรียนรู้ของชุมชนที่บ้านอาจารย์ ดร.เพิ่มศักดิ์ มกรากิรมย์

1.1.4 ชุมชนบ้านเทพนา ตำบลบ้านไร่ อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ

บ้านเทพนา ตำบลบ้านไร่ อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ เป็นหมู่บ้านที่อยู่บนที่ราบบนเขาสูงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นชุมชนที่อยู่ติดกับพื้นที่ป่าไม้ ปัจจุบันการคมนาคมที่สะดวกรวดเร็ว ซึ่งชาวชุมชนส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อพยพย้ายถิ่นฐานมาจากจังหวัดต่างๆ อาชีพ ได้แก่ การทำไร่ ทำสวน และเลี้ยงสัตว์ ซึ่งจะประกอบอาชีพไปพร้อมกับการเป็นแรงงานรับจ้าง

กลุ่มที่ศึกษาประกอบด้วยชุมชนปฏิบัติการ ได้แก่บ้านเทพนา ตำบลบ้านไร่ อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ จำนวน 29 ราย และบ้านควนคูมได้แก่ บ้านโคกกระเบื้องไทร ตำบลบ้านไร่ อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ จำนวน 52 ราย กัน จากข้อมูลการศึกษา เป็นเพศหญิง ร้อยละ 55.17 อายุส่วนมากอยู่ระหว่าง 51-60 ปี มากที่สุด และอายุระหว่าง 30-40 ปี และอายุ มากกว่า 60 ปี จำนวนเท่ากัน ส่วนมากจบการศึกษาประถมศึกษาปีที่ 4 ร้อยละ 58.62 และสมรสแล้ว ส่วนใหญ่อยู่ในชุมชนระหว่าง 21-30 ปี มากที่สุด และอยู่ระหว่าง 11-20 ปี และ มากกว่า 30 ปี จำนวนเท่ากัน ส่วนมากมีสมาชิกในครอบครัว 4-6 คน จำนวนผู้มีรายได้ 1-3 คนเป็นส่วนมาก รายได้หลักของครอบครัวจากการปลูกพืชไร่ อาชีพเสริมมีบ้างแต่ที่มากที่สุดได้แก่ปลูกข้าว และรับจ้าง พื้นที่ถือครองส่วนมาก มากกว่า 30 ไร่ เป็นจำนวนที่มากที่สุด และเป็นพื้นที่ทำการเกษตร และประกอบอาชีพด้วย ส่วนมากไม่ได้เช่าที่ดินร้อยละ 62.07 และส่วนใหญ่ไม่เป็นสมาชิก

องค์กรต่างๆ ในชุมชน ที่เป็นที่ยอมรับมากที่สุดได้แก่ กลุ่มแม่บ้านเกษตร และ ลูกศิษย์นาครเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร มีจำนวนหนึ่งเป็นผู้นำชุมชน

ส่วนบ้านควบคุมจากข้อมูลการศึกษา เป็นเพศหญิง ร้อยละ 55.77 อายุส่วนมากอยู่ระหว่าง 41-50 ปี มากที่สุด และที่รองลงอายุระหว่าง 30-40 ปี ส่วนมากจบการศึกษาประถมศึกษาปีที่ 4 ร้อยละ 42.31 และไม่ได้ศึกษาร้อยละ 25.0 และส่วนมากสมรสแล้ว อยู่ในชุมชนมากกว่า 30 ปี มากที่สุด ส่วนมากสมาชิกในครอบครัว 4-6 คน จำนวนผู้มีรายได้ 1-3 คนเป็นส่วนมาก รายได้หลักของครอบครัวจากการปลูกพืชไร่ อาชีพเสริมมีบ้างแต่ที่มากที่สุดได้แก่ รับจ้าง รองลงไป ได้แก่ ค่าขายและปลูกพืชไร่ พื้นที่ถือครองส่วนมาก อยู่ระหว่าง 1-5 ไร่ และ 21-25 ไร่ จำนวนที่เท่ากัน เป็นจำนวนที่มากที่สุด และพื้นที่ทำการเกษตรที่มีมากที่สุด 6-10 ไร่ รองลงมา มากกว่า 30 ไร่ และใช้ประกอบอาชีพด้วย ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกองค์กรต่างๆ ในชุมชน ที่มากที่สุดได้แก่ ลูกศิษย์นาครเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร กลุ่มแม่บ้านเกษตร มีจำนวนหนึ่งเป็นผู้นำชุมชน

สำหรับการประเมินทางด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากร จิตใจ และสังคม ของชุมชนปฏิบัติการ ดังนี้

ด้านเทคโนโลยี การทำบ้านดินการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและสมัยใหม่ในการทำบ้านดิน เพื่อเป็นจุดดึงดูดเพื่อการท่องเที่ยวและเพื่อการอยู่อาศัยของคนในชุมชนการทำปุ๋ยหมักชีวภาพมีการรับบริการถ่ายทอดจากเจ้าหน้าที่และนำมาปฏิบัติในชุมชน

ด้านเศรษฐกิจ รายได้จากอาชีพหลัก การปลูกพืชไร่ เฉลี่ยปีละ 91,750 บาท เฉลี่ยรวมปีละ 261,016 บาท รายได้จากอาชีพรอง เลี้ยงสัตว์ เฉลี่ยรวม ปีละ 76,367 บาท รายได้อื่นๆ จากการรับบริการ เฉลี่ยรวม ปีละ 112,131 บาท รายได้รวมทั้งหมดเฉลี่ยรวมปีละ 449,514 บาท

ค่าใช้จ่ายจากอาชีพหลัก จากการปลูกพืชไร่ เฉลี่ยปีละ 27,200 บาท เฉลี่ยรวมปีละ 154,500 บาท ค่าใช้จ่ายจากอาชีพรอง จากการปลูกข้าว เฉลี่ยรวม 56,450 บาท ค่าใช้จ่ายอื่นๆ จากการบริโภคอุปโภค และค่าเล่าเรียนลูก เฉลี่ยรวม 68,252 บาท ค่าใช้จ่ายรวมทั้งหมดเฉลี่ย 272,202 บาท

สินทรัพย์และหนี้สิน สินทรัพย์ส่วนมากเป็นที่ดินและบ้าน และอุปกรณ์ประกอบอาชีพ มีหนี้สินร้อยละ 75.9 เป็นหนี้สินที่ใช้ในการเกษตร มาก ที่สุด รองลงมา เป็นใช้จ่ายในครัวเรือน การออม มีเงินออมร้อยละ 89.7 ฝากกับกลุ่มออมทรัพย์

ด้านทรัพยากร ดินเป็นดินร่วนปนทราย มีความสมบูรณ์ต่ำ ขาดดินไม้และพืชปกคลุมดิน จึงทำให้การกักเซาะที่ดินสูง น้ำ มีลำห้วยผ่านหมู่บ้าน ใช้น้ำจากบ่อ ใช้น้ำซับ จากฝาย การใช้สามารถสูบขึ้นมาใช้ได้โดยอิสระตลอดปี ป่าเป็นชุมชนใกล้ป่า ใช้ประโยชน์จากป่าและการหาของป่า และพัฒนาเป็นการท่องเที่ยวของชุมชน มีการปลูกป่าเพื่อรักษาต้นน้ำลำธาร มีการกำหนดระเบียบของชุมชนในการดูแลรักษาป่า

ไม้ มีการกำหนดห้ามเผาป่า อากาศ อากาศเย็นสบายตลอดทั้งปี มีอากาศสดชื่นปัจจุบันอากาศเริ่มแปรปรวน- มีมลภาวะบ้างจากการเผาป่าเพื่อการเลี้ยงสัตว์และการเผาเพื่อ เตรียมพื้นที่สำหรับการเพาะปลูก สภาพแวดล้อมอื่นๆ มีการเผาป่าเพื่อการเลี้ยงสัตว์

ด้าน จิตใจ การประเมินโดยชุมชนในประเด็นค่านิยมที่ดีของชุมชน โดยเน้นการพึ่งพาตนเองของชุมชน- โดยเฉลี่ยอยู่ในเกณฑ์ปานกลาง (เฉลี่ย 2.189) ที่มากที่สุด ได้แก่ ความรู้สึกที่ตนเองเป็นเจ้าของชุมชน และภูมิใจที่เป็นคนในชุมชน และการยึดหลัก “คนเป็นที่ พึ่งแห่งตน” (ไม่ พึ่งพาปัจจัยภายนอก/ไม่เป็นภาระของ ใคร/ใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรที่มี)

ที่น้อยที่สุด ได้แก่ การกล้าแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างจาก กลุ่มหรือสมาชิกในชุมชน มีการให้คำปรึกษากับเพื่อนบ้าน

การเปรียบเทียบก่อนและหลังการปฏิบัติการมีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นเล็กน้อย(ค่าเฉลี่ย 2.189 เป็น 2.204) สูงกว่าบ้านควบคุม

ด้านสังคมการมีประเพณีวัฒนธรรมอันดีงาม ได้แก่ ประเพณีที่ดีของชุมชน งานบวช งานบุญ- การเข้าวัดทำบุญ วันเข้าพรรษา ออกพรรษา ลอยกระทงประเพณีแรกนาขวัญ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีการสร้างบ้านดิน- วันกลับคืนถิ่นแผ่นดินแม่ความเชื่อของชุมชน ศาลตาปู่บ้าน- เจ้าพ่อขุนคำศาลาพระภูมิประจำบ้าน- ความเชื่อในเรื่องโชคชะตาและดวงชะตาค่านิยมของชุมชน ก่อนผู้อื่นช่วยเราเราต้องช่วยตนเอง การอนุรักษ์ประเพณีค่านิยมการทำตนเป็นตัวอย่างการสื่อสารและการมีส่วนร่วมของชุมชน การบอกกล่าวผ่านผู้นำชุมชน- หอกระจายข่าว- การประชุมหรือ การประชุมศาลากลางบ้าน การมีส่วนร่วมใช้กระบวนการบอกกล่าว การร่วมกันสร้างบ้านดิน และ การร่วมกันพัฒนาพื้นที่ส่วนรวม

ข่าวสารและนวัตกรรม การรับข่าวสารและการจัดการด้านสื่อสารผ่านผู้นำ/อบต. การยอมรับนวัตกรรมของชุมชนคิดทบทวนก่อนการรับเทคโนโลยี และการใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิม การติดต่อกับชุมชนภายนอกศึกษาดูงานศิลปาชีพ พิษสวนโลก โฮมสเตย์การท่องเที่ยว การแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นระบบสังคม- กลุ่มเยาวชนกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์กลุ่มวิสาหกิจชุมชน องค์การบริหารส่วนตำบล กลุ่มเกษตรกร การมีความรักสามัคคี เป็นพี่น้อง ไม่ทะเลาะกัน การเสริมหนุนจากส่วนราชการอื่นๆ

1.2 ตัวชี้วัดการพึ่งพาตนเองของชุมชน

การพัฒนาตัวชี้วัดการพึ่งพาตนเองของชุมชน พิจารณาองค์ประกอบ ด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากร จิตใจ และสังคม หรือ TERMS โดยสรุปดังภาพที่กล่าวแล้ว

1.3 แนวทางการพัฒนาการพัฒนาการพึ่งพาตนเองของชุมชนอย่างยั่งยืน

การดำเนินการ โครงการวิจัยชุดโครงการและโครงการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนจากการศึกษาวิจัยบริบทของชุมชน และการประเมินชุมชนทั้งหมดและการพัฒนาตัวชี้วัดการพึ่งพาตนเองของชุมชน

อย่างยั่งยืนนั้นแนวทางในการพัฒนา กิจกรรมและเวที่ดำเนินงานต่างๆ ของชุมชนตลอดระยะเวลาการดำเนินงานแต่ละชุมชนมีแนวทางการพัฒนาที่แตกต่างกัน

สำหรับแนวทางการพัฒนาการพึ่งพาตนเองของชุมชน จากแนวทางการพัฒนากิจกรรมต่างๆ ของชุมชนที่ศึกษาแนวทางการพัฒนาได้โดยการพึ่งพาตนเองนั้น จะต้องพิจารณาดังนี้

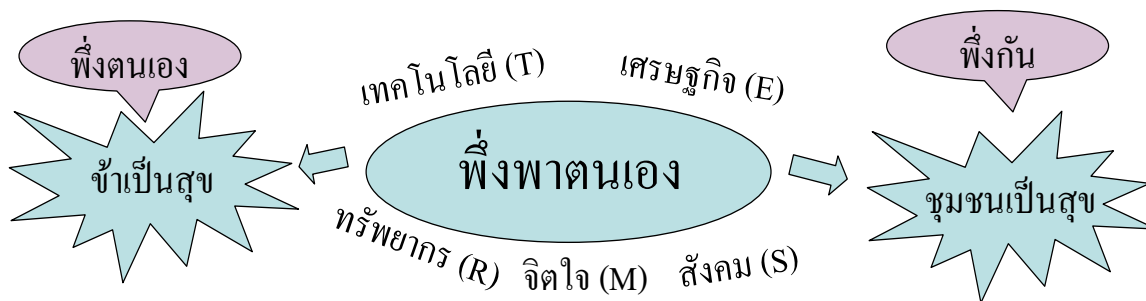
องค์ประกอบการพึ่งพาตนเอง ประกอบด้วย ทางด้านเทคโนโลยี(T) เศรษฐกิจ(E) ทรัพยากร(R) จิตใจ(M) และ สังคม(S) หรือ TERMS ซึ่งการพึ่งพาตนเองนั้นทำให้ตนเองหรือเข้าเป็นสุข และนำไปสู่การพึ่งกัน คือชุมชนหรือสังคมเป็นสุข ซึ่งเป้าหมาย เพื่อให้ตนเองอยู่ได้ และอยู่รอด และการแบ่งปันสู่ผู้อื่น

ตนเองเป็นสุข หรือเข้าเป็นสุขเป็นการพึ่งตนเอง ในส่วนของตนเองเป็นสุขนั้น ประกอบด้วย การทำด้วยตนเอง การทำจากเล็กไปใหญ่ การคิดและตัดสินใจด้วยตนเอง การไม่ทำหรือคิดไม่เกินความสามารถของตนเอง การทำด้วยใจ การใช้กำลังความสามารถของตนเอง การช่วยเหลือตนเอง และ ความพอประมาณในตนเอง(การรู้จักประมาณตน)

ชุมชนเป็นสุข หรือการพึ่งกัน ในส่วนของชุมชนนั้น จะต้องมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีการแลกเปลี่ยนปรึกษาแก้ไข มีความสามัคคี มีการใช้เทคโนโลยีในชุมชนที่เหมาะสม และการใช้วัดดูดิบหรือทรัพยากรในชุมชนอย่างเหมาะสม

อย่างไรก็ตามการจะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้นั้น อาจจะมีข้อขัดข้อง ในด้านความไม่พร้อมของบุคคลหรือครอบครัว และทุน ดังแสดงได้ภาพข้างล่างนี้

- ทำด้วยตนเอง
- ทำจากเล็กไปใหญ่
- คิดและตัดสินใจด้วยตนเอง
- ไม่เกินความสามารถของตนเอง
- ทำด้วยใจ
- ใช้กำลังความสามารถของตนเอง
- ช่วยเหลือตนเอง
- พอประมาณในตนเอง (รู้จักประมาณตน)

เป้าหมาย

- **ตนเองอยู่ได้ และอยู่รอด**
- **แบ่งปันสู่ผู้อื่น**

- ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
- แลกเปลี่ยน ปรึกษาแก้ไข
- มีความสามัคคีกัน
- เทคโนโลยีในชุมชน
- วัตถุประสงค์ในชุมชน

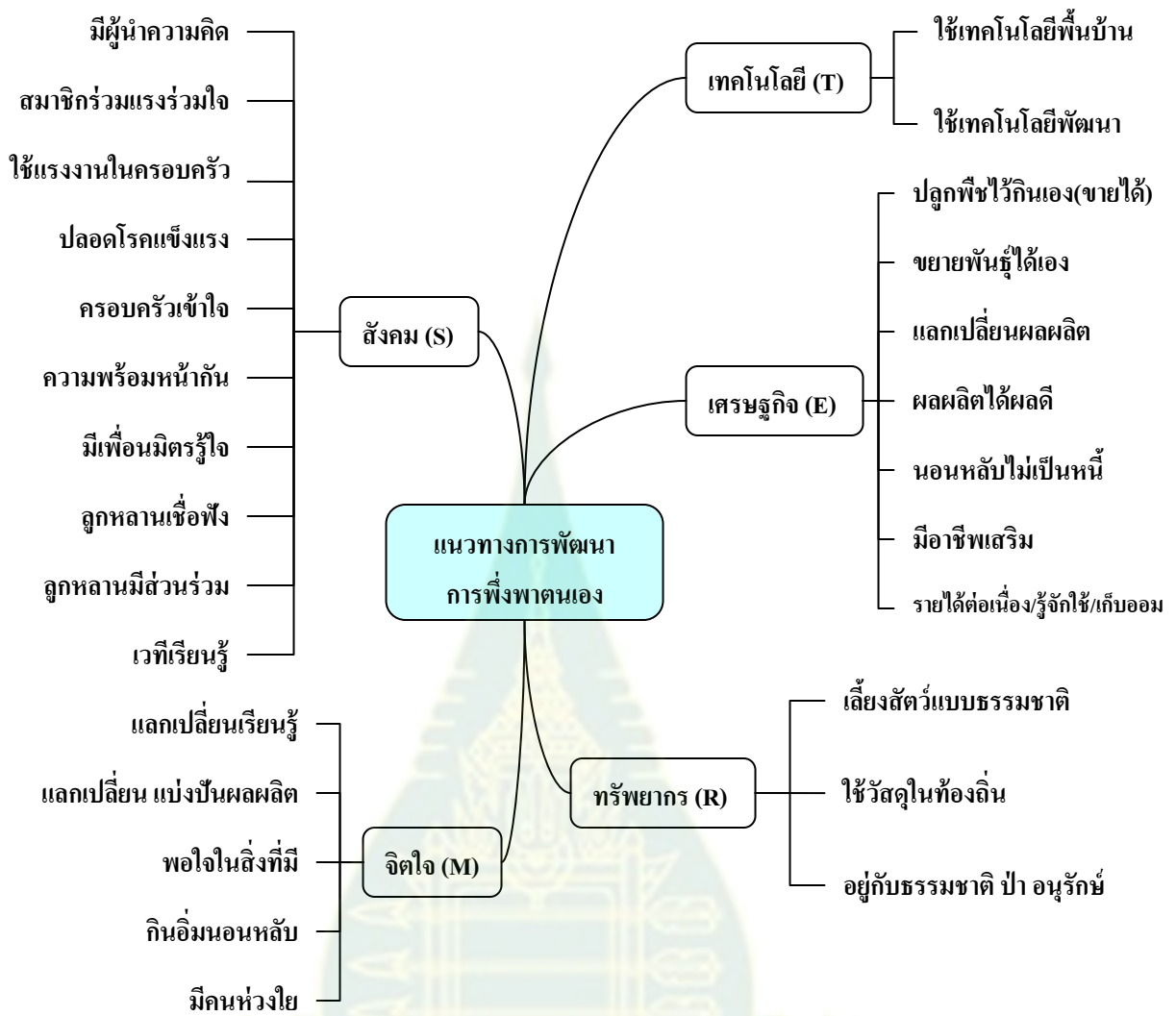

- ความไม่พร้อมของบุคคล / ครอบครัว
- ทุน

ภาพที่ 25 การพึ่งพาตนเองของบุคคลและชุมชน

จากแนวทางการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชนและของชุมชนนั้น แนวทางการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนนั้นจากองค์ประกอบ TERMS นั้น อาจจะสรุปเป็นแนวทางการพัฒนาการพึ่งพาตนเองได้ดังภาพข้างล่างนี้

ภาพที่ 26 แนวทางการพัฒนาการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของชุมชน

แนวทางการพัฒนาการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของชุมชนตามองค์ประกอบ TERMS นั้นชุมชนต้องผสมผสานกิจกรรมต่างๆของชุมชน ตามตัวชี้วัดดังที่กล่าวข้างต้นแล้ว แนวทางเพื่อการพัฒนาการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของชุมชนนั้น มีแนวทาง ดังภาพข้างต้น ดังนี้

ด้านเทคโนโลยี ชุมชนต้องผสมผสานทั้งเทคโนโลยีพื้นฐานและเทคโนโลยีพัฒนาเพื่อการพัฒนาการดำเนินชีวิตในทุกกิจกรรม ซึ่งจะทำให้ มีรายได้ หรือลดค่าใช้จ่ายลง ใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างคุ้มค่าและยั่งยืน

ด้านเศรษฐกิจ เพื่อให้ครอบครัวมีรายได้ และลดค่าใช้จ่าย ลดภาระหนี้สินและมีการออม เน้นการปลูกพืชผักไว้กินเอง การขยายพันธุ์พืชและสัตว์เอง มีการแลกเปลี่ยนผลผลิต การผลิตที่ให้ผลผลิตที่ดี การไม่เป็นหนี้ มีอาชีพเสริมนอกจากไว้บริโภค แลกเปลี่ยนและจำหน่ายได้ด้วย กินได้ ขายได้ และทำบุญได้ ทำให้มีรายได้อย่างต่อเนื่อง รู้จักใช้จ่ายและเก็บออม

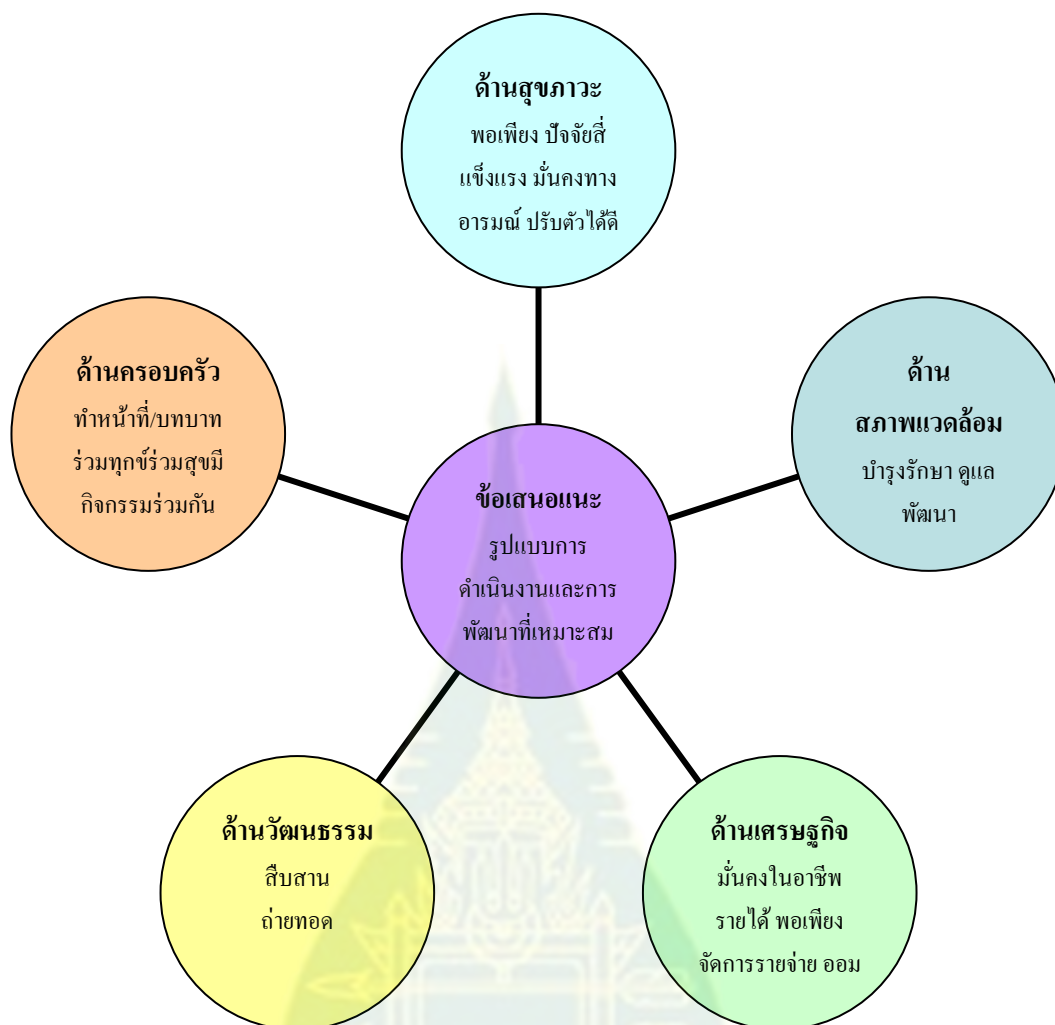
ด้านทรัพยากร เน้นเลี้ยงสัตว์แบบธรรมชาติไม่ทำลายทรัพยากรโดยใช้วัสดุหรือทรัพยากรในท้องถิ่นนั่นเอง อยู่กับป่าหรืออยู่กับทรัพยากรธรรมชาติและมีการอนุรักษ์ ใช้ประโยชน์และรักษา

ด้านจิตใจ เน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน แลกเปลี่ยนและแบ่งปันผลผลิตช่วยเหลือเกื้อกูลกัน พอใจในสิ่งที่มี ทำจิตใจให้สงบกินอิ่มและนอนหลับ และมีคนห่วงใยหรือเกื้อกูลกันในครอบครัวและเพื่อนบ้าน

ด้านสังคม เน้นการมีผู้นำความคิดเป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่จะนำมาพัฒนาการดำเนินชีวิตของครอบครัวและชุมชน และเป็นผู้นำในการดำเนินการต่างๆของชุมชน นอกจากนั้นสมาชิกต้องร่วมแรงร่วมใจกัน และเน้นการใช้แรงงานในครอบครัวหรือคนในชุมชนเป็นหลัก ทำให้ครอบครัวและชุมชนที่ไม่เจ็บไข้ได้ป่วยหรือปลอดโรค แข็งแรง คนในครอบครัวมีความเข้าใจกัน อยู่กันพร้อมหน้า และมีเพื่อนมิตรที่รู้จักเป็นเพื่อนร่วมชุมชนที่เอื้ออาทรต่อกัน ลูกหลานหรือคนในครอบครัวมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน และเชื่อฟังกัน ตลอดจนการมีเวทีเรียนรู้ และเปลี่ยนร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

ทั้งนี้เพื่อให้การดำเนินงานของคนในชุมชนและครัวเรือนนำไปสู่การดำเนินงานได้มีข้อเสนอแนะรูปแบบการดำเนินงานการส่งเสริมการเกษตรและการพัฒนาที่เหมาะสม ดังภาพข้างล่างนี้

ภาพที่ 27 ข้อเสนอแนะรูปแบบการดำเนินงานการส่งเสริมการเกษตรและการพัฒนาที่เหมาะสม

สำหรับข้อเสนอแนะรูปแบบการดำเนินงานการส่งเสริมการเกษตรและการพัฒนาที่เหมาะสมนั้นเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน มีประเด็นหลัก 5 ประเด็นได้แก่

ด้านสุขภาพ เน้นความพอเพียง บำบัดที่แข็งแรง คนในชุมชนมีความมั่นคงทางอารมณ์และสามารถปรับตัวได้ดี

ด้านสภาพแวดล้อม เน้นการบำรุงรักษา ดูแล และพัฒนา ให้เอื้อประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน

ด้านเศรษฐกิจ เน้น มีอาชีพที่มั่นคง รายได้พอเพียง มีการจัดการรายได้ที่เหมาะสม และมีการออม

ด้านวัฒนธรรม มีการสืบสาน และถ่ายทอดให้คนรุ่นต่อๆมา

ด้านครอบครัว คนในครอบครัวรู้บทบาทหน้าที่ ร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน มีกิจกรรมร่วมกัน

1.4 ปัญหาเงื่อนไขและการแก้ไขปัญหาในการพัฒนาการพึ่งพาตนเองของชุมชนอย่างยั่งยืน

ปัญหาเงื่อนไขและการแก้ไขปัญหาในการพัฒนาการพึ่งพาตนเองของชุมชนอย่างยั่งยืนของแต่ละชุมชนจะต่างกันออกไป ชุมชนบ้านวังยาว ตำบลเที่ยงแท้ จังหวัดชัยนาท เน้นกิจกรรมการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน การปรับปรุงบำรุงดิน การจัดการศัตรูพืช การพัฒนาตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง และการพัฒนากลุ่มและเครือข่าย ชุมชนตำบลวังยาว จังหวัดสุพรรณบุรี เน้นกิจกรรมการท่องเที่ยว การเลี้ยงแพะนม เกษตรอินทรีย์ ผ้าทอสิริธรรมชาติ กลุ่มแม่บ้าน ป่าชุมชน และการพัฒนากลุ่มและเครือข่าย ชุมชนบ้านท่างาม ตำบลท่างาม จังหวัดปราจีนบุรี เน้นกิจกรรม การผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว การตลาด การจัดการที่ดิน เกษตรอินทรีย์ การพัฒนาเยาวชน และการพัฒนากลุ่มและเครือข่าย และชุมชนบ้านเทพนา ตำบลบ้านไร่ จังหวัดชัยภูมิ เน้นกิจกรรม การจัดการการท่องเที่ยว การจัดภูมิทัศน์ การสร้างและตกแต่งบ้านดิน เกษตรอินทรีย์ โครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนากลุ่มเยาวชน และเครือข่าย

ปัญหาเงื่อนไขและการแก้ไขปัญหาในการพัฒนาการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของชุมชนที่ควรพิจารณาร่วมกันทุกชุมชน ดังนี้

ปัญหาและเงื่อนไข	แนวทางการแก้ไข
<p>1. ระดับกลุ่ม</p> <p>1) การตระหนักถึงความหมายร่วมกันของการพึ่งพาตนเอง ความยั่งยืนของชุมชนที่จะพัฒนาต่อไปอย่าง ที่ให้คนในชุมชนร่วมคิด และร่วมพัฒนาร่วมกัน และกำหนดกิจกรรมที่จะดำเนินงานร่วมกัน กำหนดเป้าหมายร่วมกัน</p>	<p>1) การจัดให้มีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ี่พัฒนาและแลกเปลี่ยน กำหนดกิจกรรมที่จะ และ กำหนดเป้าหมายร่วมกันอย่างต่อเนื่อง</p>
<p>2) ผู้นำชุมชนที่สำคัญเป็นแกนหลักของชุมชนมีบทบาทต้องประสานกับกิจกรรมต่างๆของชุมชน มากเกินไป บ้างครั้งการดำเนินงานต่างๆของชุมชนขาดความต่อเนื่อง และไม่มีเป้าหมายที่ชัดเจนว่า ชุมชนต้องการจะเป็นอย่างไรทั้งระยะสั้น ปานกลาง และระยะยาว</p>	<p>2) ควรกำหนดบทบาทผู้นำกลุ่มที่ชัดเจน และมีการถ่ายทอดผู้นำกลุ่มรุ่นใหม่ ให้มีการเรียนรู้และพัฒนาความเป็นผู้นำกลุ่ม ต่อไป ทั้งระยะสั้น ปานกลาง และระยะยาว</p>
<p>3) การดำเนินงานของกลุ่มองค์กรต่างๆในชุมชน มักไม่มีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง กิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มมิได้สะท้อนถึงความต้องการของคนในกลุ่ม ทำให้กลุ่มไม่เข้มแข็ง มิได้เป็นที่ช่วยเหลือซึ่งกัน และกันของสมาชิกในกลุ่มอย่างแท้จริง และต่อเนื่อง ทำให้สมาชิกในกลุ่มไม่มีความเชื่อถือกลุ่ม</p>	<p>3) จำเป็นต้องพัฒนากลุ่มให้มีความเข้มแข็ง เป็นที่พึ่งพาของสมาชิกกลุ่มได้อย่างแท้จริง ในประเด็นตามวัตถุประสงค์ของกลุ่มและ ขยายผลของความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพิ่มมากขึ้น โดยพัฒนาทั้งผู้นำกลุ่ม กิจกรรมของกลุ่มและการดำเนินงานกลุ่ม</p>

ปัญหาและเงื่อนไข	แนวทางการแก้ไข
<p>2. ระดับชุมชน</p> <p>1) การให้ชุมชนตระหนักถึงความจำเป็นในการพึ่งพาตนเองของครอบครัวและมีผลต่อชุมชนโดยส่วนร่วม เพราะบางครั้งวิถีชีวิตที่ดำเนินการอยู่ก็เป็นแนวทางการพึ่งพาตนเองอยู่แล้วแต่อาจจะไม่เห็นการดำเนินงานอย่างเป็นรูปธรรมและ การดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองนั้นก่อให้เกิดผลดีต่อตนเอง ครอบครัว และชุมชนอย่างไร</p>	<p>1) การเผยแพร่ให้ความรู้ และ ประสพการณ์ตรงของคนในชุมชนทั้ง โดยตรงและ ส่วนร่วม เพื่อให้เห็นผลที่เกิดจริงจากการพึ่งพาตนเองนั้นก่อให้เกิดผลดีต่อ ครอบครัวและ ชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม</p>
<p>2) กลุ่มผู้เป็นแรงเสริมหนุนหรือกระตุ้นการดำเนินกิจกรรมของชุมชนเองจะต้องมีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง สร้างให้เกิดเวทีเรียนรู้ปัญหา อุปสรรค แนวทางที่จะดำเนินงานร่วมกัน รวมถึงการติดตาม ประเมินการดำเนินงานร่วมกัน แต่มักดำเนินการแบบไฟไหม้ฟาง ไม่ต่อเนื่อง</p>	<p>2) กลุ่มผู้เป็นแรงหนุนไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ องค์กรบริหารส่วนตำบล ส่วนงานที่เกี่ยวข้อง รวมถึงสถาบันการศึกษาต่างๆ ต้องให้การเสริมหนุนการดำเนินกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ทั้งในด้านการ ช่วยทำกระบวนการกลุ่ม หรือสนับสนุนงบประมาณ เท่าที่จำเป็น</p>
<p>3) การใช้ภูมิปัญญา องค์กรความรู้ต่างๆ และประสพการณ์ต่างๆของชุมชนมีอยู่และได้ประโยชน์สำหรับคนในชุมชนเพียงบางกลุ่ม การจะเผยแพร่ไปสู่คนอื่นยังไม่ได้รับการยอมรับมากนัก จำเป็นต้องมีการเรียนรู้ร่วมกันเผยแพร่และการดำเนินการดังกล่าวนำไปสู่การเพิ่มรายได้หรือประหยัดค่าใช้จ่าย และแนวทางการพึ่งพาตนเองของชุมชนได้อย่างไร และมีการสืบทอดการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง</p>	<p>3) ควรมีการจัดการองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาของชุมชนที่มีอยู่ทั้งที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เอื้อต่อการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน และ วิเคราะห์ถึง ประโยชน์ร่วมการใช้ภูมิปัญญาสำหรับการดำเนินชีวิตที่ยั่งยืนต่อไป</p>

2. การอภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยแนวทางการพัฒนาการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของชุมชน เป็นโครงการย่อยในชุดโครงการการบริหารองค์กรชาวบ้านและการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน สำหรับการวิจัยนี้เพื่อการประเมินสภาพด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากร จิตใจ และสังคม หรือ TERMS ของชุมชน ซึ่งการประเมินแต่ละด้านในช่วงดำเนินการวิจัยนั้นเป็นการประเมินในเชิงคุณภาพ เป็นส่วนใหญ่การจะชี้วัดการพัฒนาจะสามารถประเมินออกมาได้อย่างชัดเจนได้ยากในทุกด้าน โดยเฉพาะด้านจิตใจ และด้านสังคม ซึ่งเป็นตัวชี้วัดในเชิงความรู้สึกของคนในสังคม ซึ่งบริบท และพื้นฐานของคนในสังคมแต่ละชุมชนไม่เหมือนกัน

สำหรับการประเมินด้านเทคโนโลยีของชุมชน ชุมชนมีการเรียนรู้ที่จะพัฒนาทั้งเทคโนโลยีพื้นบ้านและเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาซึ่งจะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองของคนในสังคมได้นั้น ก็ต้องอาศัยองค์ความรู้และการกระตุ้นหรือเสริมหนุนจากคนในชุมชนเองและส่วนงานภายนอกอย่างต่อเนื่อง รวมถึงการมีกลุ่มองค์กรและผู้นำที่เข้มแข็งในการนำมาใช้ด้วย

ในด้านทรัพยากรของชุมชนมีความสำคัญต่อการพึ่งพาตนเองของแต่ละชุมชนเป็นอย่างมากไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่า อากาศและสภาพแวดล้อมอื่นๆ รวมถึงการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสมของคนในชุมชนด้วย

สำหรับการประเมินด้านเศรษฐกิจแม้ว่าจะเป็นข้อมูลเชิงปริมาณ ซึ่งเป็นไปตามสภาพของแต่ละชุมชนที่มีบริบท และการประกอบอาชีพที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตามชุมชนยังมีรายได้มากกว่ารายจ่าย รายจ่ายส่วนใหญ่เพื่อการประกอบอาชีพหลัก นอกนั้นรายจ่ายหลักเพื่อการอุปโภคบริโภค และการศึกษาเล่าเรียนของบุตรหลานซึ่งมีความจำเป็นในปัจจุบัน ซึ่งค่าครองชีพสูงขึ้นและกระแสการบริโภคในปัจจุบันแพร่กระจายเข้าสู่ชุมชนผ่านสื่อต่างๆอย่างรวดเร็ว

ทั้งนี้ด้วยระยะเวลาการดำเนินการก่อนและหลังปฏิบัติการไม่ต่างกันมากนักการประเมินข้อมูลเชิงเปรียบเทียบไม่อาจจะบอกความแตกต่างได้อย่างชัดเจน ประกอบกับเป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงภาวะทางเศรษฐกิจต่างๆไปด้วย สินค้าอุปโภคบริโภค เริ่มจะขยับราคาเพิ่มมากขึ้น

การพัฒนาตัวชี้วัดการพึ่งพาตนเองของชุมชนตามองค์ประกอบของ TERMS นั้นเป็นการศึกษาจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่จะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน แล้วนำไปชี้วัดกับคนในชุมชนทั้งก่อนและหลังดำเนิน โครงการ เนื่องจากตัวชี้วัดบางตัวเป็นตัวชี้วัดในเชิงคุณภาพ ได้แก่ ด้านจิตใจ ด้านสังคม รวมถึงเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องด้วย การได้ข้อมูลของชุมชนแต่ละคนนั้นอาจจะไม่สามารถวัดได้อย่างชัดเจนเนื่องจากกลุ่มประชาชนที่ให้ข้อมูลที่มีความหลากหลายกัน ความเข้าใจของกลุ่ม

ประชาชนแต่ละคนอาจจะไม่ตรงกันได้มาก ดังนั้นการจะนำตัวชี้วัดดังกล่าวนี้ไปใช้อาจจะต้องมีการพัฒนาให้มีความชัดเจนและสะดวกต่อการนำไปใช้มากขึ้น นอกจากนี้ต้องอาศัยการจัดการความรู้ การพัฒนากลุ่มและเครือข่ายเพื่อการบูรณาการนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน โดยเฉพาะการพัฒนาทางด้านจิตใจและสังคมของคนในชุมชนทั้งในระดับครัวเรือน จนถึงระดับชุมชน

สำหรับแนวทางการพัฒนาการพึ่งพาตนเองของชุมชนอย่างยั่งยืนซึ่งดำเนินกิจกรรมต่างๆไปพร้อมกับการดำเนินชีวิตปกติของคนในชุมชนและจัดเวทีการเรียนรู้ร่วมกันนั้นแม้ว่าจะเป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการพัฒนาของคนในชุมชนแต่ต้องใช้ระยะเวลาการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง และคนในชุมชนต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมอย่างเพียงพอและให้ความสำคัญกับกิจกรรมต่างๆของชุมชนด้วย ทั้งนี้กิจกรรมต่างๆที่ชุมชนดำเนินการนั้นบ้างกิจกรรมอาจจะไม่ส่งผลการพึ่งพาตนเองในระยะเวลาสั้นๆได้ จำเป็นต้องมีการติดตาม กระตุ้น และร่วมพัฒนากิจกรรมรวมถึงชุมชนต้องร่วมกันวิเคราะห์และติดตามการดำเนินงานที่มีผลต่อการพึ่งพาตนเองของชุมชนอย่างยั่งยืนเป็นระยะๆ และใช้เวลานานมากขึ้นพอสมควร และจะต้องมีความสอดคล้องกับ การจัดการความรู้ของชุมชน และการบริหารองค์กรของชุมชนด้วย รวมถึงต้องพิจารณาบริบทของชุมชนที่แตกต่างกัน และกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคม เศรษฐกิจ ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

3. ข้อเสนอแนะการวิจัย

จากการวิจัยแนวทางการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของชุมชน คณะผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

ด้านเทคโนโลยี จากผลการวิจัยจะเห็นว่าชุมชนมีภูมิปัญญาและองค์ความรู้ที่สืบทอดปฏิบัติกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษอย่างมากมาย แต่การที่จะพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนควรมีการประสานประสานกับเทคโนโลยีอื่นที่เพื่อการรักษาคุณแห่งธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและเพื่อก้าวทันกับสิ่งต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป การนำเทคโนโลยีสู่ชุมชนจึงควรตระหนักในความกลมกลืนผสมผสานค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงเพื่อเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดสำหรับชุมชน

ด้านเศรษฐกิจ คนในชุมชนพื้นที่ปฏิบัติการและพื้นที่ควบคุมมีรายรับและรายจ่ายที่ใกล้เคียงหรืออาจมีรายจ่ายมากกว่ารายรับในบางราย การออมยังมีน้อยมาก จึงควรมีการให้ความรู้ในการสร้างเสริมอาชีพที่มีอยู่และหาอาชีพเสริมภายในครัวเรือน ลดต้นทุนการผลิตและให้ตระหนักถึงการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียง ไปใช้

ด้านทรัพยากร แม้ว่าหลายชุมชนจะตระหนักถึงการรักษาสิ่งแวดล้อมและการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างรู้คุณค่า แต่ควรรหากระบวนการ/วิธีการที่จะสืบสาน/สืบทอดให้คนรุ่นต่อ ๆ ไป ได้เข้าใจ รักและหวงแหนทรัพยากรที่มีในชุมชน ให้รู้จักใช้และรักษาเพื่อให้ทรัพยากรคงอยู่อย่างยั่งยืนตลอดไป

ด้านจิตใจ คนในชุมชนมีความสุข มีการทำงานร่วมกัน มีกฎกติกาของชุมชนสามารถดำรงชีวิตอย่างพึ่งพาตนเองได้ แต่ ควรต้องมีการแนะนำชี้แนะจัดกระบวนการให้คนในชุมชนสามารถใช้ความคิดสร้างสรรค์ เพื่อให้เกิดการพัฒนาขึ้นในทุกด้าน ให้รักชุมชนและให้ยึดหลักตนเป็นที่พึ่งแห่งตน และการพึ่งพากันเองอย่างเป็นรูปธรรม

ด้านสังคม ชุมชนมีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามเป็นส่วนยึดเหนี่ยวทำให้ความสัมพันธ์ของคนในสังคมเป็นไปอย่างราบรื่น แต่คนในชุมชนยังมีค่านิยมในการทำงานหรือเรียนนอกพื้นที่ ทำให้สังคมครอบครัวขาดความอบอุ่น และยังอาจทำให้เป็นอุปสรรคในการพัฒนาอาชีพถ้าครอบครัวคงเหลือแต่ผู้สูงอายุ จึงควรสร้าง/พัฒนาเทคโนโลยีให้คนรุ่นใหม่รักถิ่น รักครอบครัวพัฒนาชุมชนของตนด้วยความรู้ที่ได้ร่ำเรียนมาเพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองและพึ่งพากันเองอย่างยั่งยืน

ปัจจัยทั้ง 5 ด้านเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาการพึ่งพาตนเอง จึงควรมีการบูรณาการปัจจัยด้านต่าง ๆ นั้นอย่างเหมาะสมเพื่อให้ชุมชนพึ่งพาตนเองอย่างมีความสุข นำพาประเทศชาติให้ก้าวหน้าต่อไป

